

“İletişim Araçlarının Ozanlık Geleneği Üzerindeki Etkileri”, **Folklor / Edebiyat**, Sayı: 26, Ankara 2001, s. 163-168.

İletişim Araçlarının Ozanlık Geleneği Üzerindeki Etkileri⁺

Dr. Şeref BOYRAZ*

İnsan, hayatını sürdürebilmek için önce içgüdüleriyle hareket eder ve bunların yetersiz kaldığı noktalarda da başka araçlara müracât eder. Zira insan, içgüdülerin sunduğu hayat tarzıyla yetinemeyecek bir yapıya sahiptir. İnsanın varlığını sürdürebilmesi için içgüdülerinden sonra baş vurduğu araçların başında “bilgi” gelmektedir. Bilgi, insan hayatında temel ihtiyaç maddeleri kadar önemlidir. Çünkü temel ihtiyaç maddelerini elde etmenin yolunu da insana bilgi göstermektedir (Boyraz 2000: 95).

Türkçe sözlüğün¹ “öğrenme, araştırma veya gözlem yoluyla elde edilen gerçek” şeklinde tarif ettiği bilginin, epistemoloji kuramcılarına (Dura 1990: 100; Arslan 1992: 59) göre “bilgi” olabilmesi için, “başka özneler tarafından (Çobanoğlu 1999a: 5)” da paylaşılıyor olması gerekmektedir. Zihnin, kendisini çevreleyen evrenden yaşantısı yoluyla elde ettiği verileri başkasıyla paylaşmasının yolu ‘iletişim’den geçmektedir. İletişim ise bir bilginin, haberin, niyetin ya da durumun ilkel veya gelişmiş bir işaret sisteminden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne yahut da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılması (Korkmaz 1992: 86)²’dir². İnsanların sosyalleşmesini sağlayan iletişimi kurmanın pek çok yolu vardır. Bu yollar jest ve mimiklerden el kol hareketlerine, çeşitli işaretlere, giyim kuşam tarzına, saç modeline ve değişik seslere kadar büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Fakat iletişim yolları içerisinde en hakim olan ve en sık kullanılan, seslerin terbiyesiyle oluşturulan dildir.

İletişim, başlangıçta sadece sesli söze dayanan dille kurulur ve böylece insanların sesli söze dayanarak yüz yüze iletişim kurduğu sözlü kültür ortamı oluşur. Zamanla sesler, herhangi bir zemine çizilebilen değişik şekillerle ifade edilmeye başlanır. Böylece sesler, başka bir deyişle sesli sözler, adına yazı denilen şekillerle mekana bağlanmış olur. Yazının icadı ve baskı teknolojilerinin gelişimiyle birlikte insanlık, medeniyet yolundaki ilerleyişini ve gelişimini hızlandıran ve adına kitap³ denilen yeni bir iletişim aracına daha sahip olur. İnsanın keşfettiği en önemli iletişim araçlarından birisi olan kitap, iletişim modelinde ve sürecinde -iletişim için yüz yüze bulunma gerekliliğini ortadan kaldırmak, kalıcılığı engelleyen sesli sözün içerdiği bilgileri mekana bağlayarak onların depolanmasını ve bilginin hızlı bir şekilde çok daha fazla kişiye iletilmesini sağlamak, zihnin soyut düşünebilmesi için gereken yolları açmak gibi özellikleriyle- yaptığı köklü değişikliklerle yazılı kültür ortamının oluşmasını sağlar. Yazılı kültür ortamının ürettiği verilerle gelişen teknoloji, yazının basımını daha kolay hale getirip hızlandırmasıyla ve sesli sözü, daha sonraları da sesle birlikte görüntüyü kayıt altına almayı başararak insanlığın hizmetine yeni iletişim

araçları sunar. Matbaa teknolojisinin gelişimiyle birlikte çığ gibi büyüyen kitaplara birer iletişim aracı olarak gazete ve dergi gibi periyodikler de eklenir. Sesi kayıt altına alıp ona kalıcılık özelliği kazandıran ve gramofonlarla başlayıp pikap, radyo ve kasetçalarla devam eden ses kayıt cihazları, iletişimde insanın önüne yeni boyutlar açar. Bu boyutlar, iletişim araçları arasına televizyon ve son olarak da internetin / evrenağının katılmasıyla daha da genişler. Bu saydığımız kitle iletişim araçlarının yanında, farklı mekanlarda bulunan insanların en kısa zamanda veya anında iletişimini sağlayan telgraf, telefon, teleks, telsiz, faks, cep telefonu gibi bireysel iletişim araçlarının varlığını da unutmamak gerekir. İletişime farklı boyutlar getiren bütün bu saydığımız araçlar, elektriğin ürünleri olup insanlığın kültüründe köklü değişiklikler yaptığı için söz konusu araçların üretilip kullanıldığı ortama elektronik kültür ortamı⁴ denilmektedir.

Kuşkusuz elektronik kültür ortamını belirleyen, elektronik aletlerin bolca bulunmasından ziyade, onların iletişimin şeklinde ve modelinde, dolayısıyla da kültürde, medeniyette yaptığı değişikliklerdir. Bu sebeptendir ki iletişimi artırıp hızlandıran çeşitli araçların -tabii ki bunlara otobüs, tren, uçak gibi hızlı ulaşım araçları da dahildir.- bolca üretilip kullanılmaya başlandığı zamana, özellikle geçtiğimiz yüzyılın son yarısına ve içerisinde bulunduğumuz döneme “iletişim çağı” da denilmektedir.

İletişim çağının araçları sözü, söylendiği bağlamdan alarak hatta bazen o bağlamı da koruyarak yazı, ses ya da görüntü şeklinde saklayabilmekte ve bunu gerektiğinde kitlelerin hizmetine sunabilmektedir. Bu sunum, yıllar sonra da yapılabilmekte, anında da. İletişim araçlarının çeşitliliği, bilgileri depolayabilme kabiliyeti, bilgiyi kitlelere hızlı bir şekilde ulaştırabilmesi, insanlığın kültürel yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Buna bağlı olarak âşıklık geleneği de “çok ciddi yapısal, tematik ve işlevsel değişimler ve dönüşümler (Çobanoğlu 1999b: 249)” geçirmiştir.

Esas çalışmamıza zemin oluşturması için iletişimle ilgili verdiğimiz bu bilgilerden sonra iletişim araçlarının âşıklık geleneği üzerindeki etkilerine dönebiliriz.

Günümüzde halk, “aralarında en az bir ortak faktörü paylaşan grup (Dundes 1998: 143)” olarak tarif edilmekte, folklor da bu grupların meydana getirdiği “iletişimsel süreç (Ben-Amos 1997: 80)”i inceleyen bağımsız bir bilim dalı şeklinde tanımlanmaktadır. Hal böyle olunca günümüz halkbilimi araştırmalarında âşıkların en az ürünleri kadar bu ürünlerin icra şekli ve bağlamı da önem kazanmakta ve araştırma konusu yapılmaktadır. O bakımdan çalışmamızda iletişim araçlarının, âşıkların icra şeklinde ve bağlamında meydana getirdiği değişiklikler de söz konusu edilecektir.

İlgilisinin malumu olduğu üzere âşıklar başlangıçta oba oba, köy köy, şehir şehir dolaşarak köy odalarında, pazar yerlerinde, düğünlerde, tekkelerde ya da ağa, paşa konaklarında küçük halk grupları karşısında sanatlarını icra ediyorlardı. Daha sonra XVI. yüzyıldan itibaren bu icra ortamlarına kahvehaneler ve asker ocakları da katılır⁵. Sözü ettiğimiz bu icra ortamlarında çalınıp söylenen ürünler ya kulaktan kulağa dolaşır ya da okuma yazması olan bir meraklı tarafından cönk veya mecmualara kaydedilirdi.

Matbaanın kullanımı Osmanlı'da yaygınlaşınca, XIX. yüzyılın başlarından itibaren âşık mahsulleri de yazılı kültür ortamına geçmeye başlar. Bu meyanda bazı âşıkların yazdıkları destan ve koşma tarzındaki şiirler, tasnif ettikleri halk hikayeleri bastırılıp satılır. Âşık tarzı şiir geleneği, hem sözlü hem de yazılı kültür ortamlarında icra edilmekteyken yeni iletişim araçlarının icadıyla birlikte kendine yeni icra alanları bulur. Elektronik kültür ya da iletişim çağı denilen bu dönemde âşık mahsulleri, önce gramofon plaklarında, sonra radyo yayınlarında kendini gösterir. “Yurttan Sesler”, “Mahallî Sanatçılar”, “Bir Dilden Bir Telden” gibi radyo programları vasıtasıyla yerel ezgiler ulusal seviyede yaygınlaşır, Âşık Veysel gibi bazı ozanlar kısa sürede yurt çapında tanınır.

Âşıklar radyo yayınlarından başka 1960'lı yıllardan sonra plaklarda, 1970'lerden itibaren de kasetlerde kendilerine yer bulurlar. Yetmişli yıllarda başlayıp seksenlerin sonuna doğru devlet tekelinden çıkmakla artan televizyon kanalları (Çobanoğlu 1999b: 248-249) âşıklara, sanatlarını icra etmeleri için yeni ortamlar sunarlar. “Türkü Türkü Türkiyem”, “Zenger Paşa ve Konukları”, “Sıra Gecesi”, “Serpil Barlas'la Kurdele”, “Orhan Hakalmaz'la Türkülerimiz” gibi televizyon programlarında ve Mahmut Erdal ile Hilmi Şahballı'nın sundukları ve adını hatırlayamadığımız daha birçok programlarda âşıklar büyük kitleler karşısına çıkarlar. Geçtiğimiz son on yıl içerisinde oldukça fazla miktarda yerel radyo istasyonları ve televizyon kanalları yayın hayatına başlar ve âşıklar, bu istasyonlar, kanallar vasıtasıyla da bol bol tüketici karşısına çıkma fırsatını bulurlar. Çünkü yerel kanallar yayın akışını sürekli kılmak için programa ihtiyaç duymaktadırlar. İhtiyaç duydukları programları hazırlamak veya satın almak da onların kaldıramayacağı malî külfetleri getirdiğinden yerel kanallar, en az maliyet gerektiren, potansiyel icracılar / programcılar olan âşıklara yönelmektedirler.

Sözünü ettiğimiz bu iletişim araçları, her şeyden önce ozanların daha geniş kitlelere seslenmesine olanak vermiş ve böylece onların daha kısa zaman içerisinde kitleler tarafından tanınmasını sağlamıştır. İletişim çağının ozanları dinleyicisiyle eskiden olduğu gibi yüz yüze bir ilişki içerisinde değildir. Dinleyici, ozanı çoğunlukla kasetin kapağına basılmış resminden, bir konser posterinden, radyo ya da televizyon programından veya plaktan, kasetten tanımaktadır. Başka bir deyişle âşık aradan çekilmiş ve dinleyici âşığın paketlenmiş icrasıyla başbaşa bırakılmıştır (Çobanoğlu 2000: 237).

İletişim çağında yetişen kimi âşıkların ozanlığa başlama süreçleri öncekilerden farklıdır. Önceden âşıkların yetişmelerinde usta-çırak geleneği büyük rol oynarken iletişim çağında ustanın yerini âşık ve halk hikayesi kitapları, radyo veya kasetçalar almıştır. Halk hikayelerini ve âşık kitaplarını okuyarak (Boyras 1992: 20) ya da radyo, plak veya kaset dinleyerek (Çobanoğlu 1999b: 250-252; Doğan 2000: 3) ozanlığa başladığını söyleyen âşıkların varlığı herkesin malumudur.

İletişim çağındaki âşıkların kitap okuyarak veya âşıkları radyodan, kasetten dinleyerek ozanlığa başladıklarını söylemeleri, âşıklığın bir başka geleneğinin, rüya⁶ ve bade içme motifinin yavaş yavaş ortadan kalktığına ilanı demektir. Belki de iletişim çağı âşığı için rüya ve bade içme artık hiçbir şey ifade etmemektedir. Çünkü bu, âşığa ne maddî bir kazanç ne de toplumsal bir prestij sağlamaktadır. İletişim çağı âşığı prestijini bastırıldığı kitaplarla ya da doldurduğu kasetlerle sağlamaktadır.

Âşık mahsullerinin iletişim araçlarıyla tüketiciye ulaştırılması, yazdığı şiirleri etrafına topladığı kalabalıklara ezgi ile okuyarak satan âşıkların dinleyicisiyle birebir olarak kurduğu ilişkiyi ortadan kaldırmıştır (Çobanoğlu 2000: 238).

Âşık mahsullerinin özellikle de destanların en temel işlevlerinden birisi herhangi bir olay ya da durumu haber vermektir. İletişim araçlarından özellikle radyo ve televizyon bu işlevi üstlenince destanlar artık pek revaç görmez olmuş ve bu da destanların tüketildiği ortamların yavaş yavaş ortadan kalkmasına dolayısıyla da destanların artık az yazılır olmasına yol açmıştır (Çobanoğlu 2000: 239).

Âşık mahsulleri yeni iletişim araçlarıyla halka arz edilmeye başlanınca âşık mahsullerinin bazılarının, örneğin destanın, yapısında ve muhtevasında değişiklikler meydana gelmiştir. Kasetlere okunan destanların çoğu ağıt edası taşır ve bunlara destan yerine ağıt denir. Uzunluğu dolayısıyla kasetlerde destan ya hiç yer almaz ya da beş kıtanın altına düşer. Zira destanlar bir kaseti baştan sona kadar dolduracak kadar hacimlidir. Bu ise yeknesaklık yaratacağından tüketicinin ilgisini çekmemektedir (Çobanoğlu 2000: 241-243).

İletişim araçlarının toplum yapısında meydana getirdiği değişiklikler nedeniyle artık sözlü kültür ortamında âşık fasılları, hikaye anlatma, muamma asma gibi bazı icralar yavaş yavaş ortadan kalkmaya yüz tutar. Âşıklar arasında 1960’lardan sonra üstlendikleri yeni işlevler arasında yer alan bir politik görüşün propagandistliğinden hareketle kendilerini “ozan”, “halk ozanı” veya “sanatçı” olarak adlandırma yaygınlaşır. Ozanlar bu tip adlandırmalarla bir anlamda kendilerini yazılı ve sözlü kültür ortamı âşıklarından ayrı tutarlar (Çobanoğlu 2000: 241).

İletişim çağında bazı âşıklar radyo ve televizyondaki âşık programlarını, âşıklara ait kasetleri kendi sanatını ve şiirlerini daha da geliştirmek amacıyla takip edip dinlemektedirler (Günbulut 2000).

İletişim çağı âşıkları, iletişim araçları yardımıyla kültürel bakımdan heterojen karakterli geniş kitlelere seslenebildikleri için yazdıkları şiirlerin muhtevasında önemli ölçüde değişiklikler yapmışlardır. Önceden küçük topluluklar karşısında topluluğun yapısına uygun şiirler okuyan, kendi deyimleriyle “nabza göre şerbet veren” âşıklar, iletişim çağında herkesi kucaklayan, içerisinde herkesin kendine ait birşeyler bulabileceği zülf-i yare dokunmayan şiirler yazıp okumaya gayret etmektedirler. Başka bir deyişle iletişim çağının ozanları tutunabilmek için daha çok aşk, sevgi, kardeşlik, birlik beraberlik ve tabiat güzelliği gibi konularda şiirler yazmaya çalışmaktadırlar (Günbulut 2000; Namlı 2000; Kurt 2000; Doğan 2000; Altunsoy 2000; Aydın 2000; Ozan 2000; Altay 2000; Güler 2000).

Kimi âşıklar doldurdukları kasetlerin daha etkili olması ve dolayısıyla pazar payının artması için çeşitli efektler kullanma yoluna gitmişlerdir (Çobanoğlu 2000: 247-249).

İletişim araçları, iletişim çağında eser veren âşıkların konularını seçmede, kelime kadrolarının belirlenmesinde oldukça etkili olmuştur. Örneğin Âşık Sefil Selimî Atatürk’ün hayatını anlatan ve 366 dörtlükten oluşan divan tarzındaki manzumesini Şevket Süreyya Aydemir’in “Tek Adam”ını okuduktan sonra yazdığını belirtmektedir. Aynı Selimî; “Kitapları okumasaydım aşk, sevda ve tabiat şiirleri yani sadece görüş

şahit olduklarımı yazabilirdim ve şiirlerde pek derinlik olmazdı. Kitap okumam şiirlerimde muhteva zenginliği sağladı (Günbulut 2000).” demekle kitle iletişim araçlarının âşıkların şiirinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Benzer ifadeleri diğer âşıklarımızdan da (Ozan 2000; Kurt 2000; Namlı 2000; Altunsoy 2000) duymak mümkündür. Yine onlardan birinin (Aydın 2000) ifadesine göre “okumayınca, televizyon izlenmeyince sadece hissî şiirler yazılıyor bu da âşığın zayıf olmasına sebep oluyor.” Başka bir âşığımız (Namlı 2000), “Kitap okumadan ben sadece kendi dertlerimi, hislerimi yazardım; okuduktan sonra radyoda, televizyonda programları dinledikten sonra dünya siyasetiyle, toplumsal konularla ilgili şiirler yazmaya başladım.” derken iletişim araçlarının ozanların şiirinde muhtevayı değiştirdiğini vurgulamaktadır. Âşıkların bir kısmı destanlaştırdıkları olayları gazete, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarından öğrendiğini söylemektedir (Çobanoğlu 2000: 310-311). Âşık Kul Gazi (Kurt 2000)ve Cefâî (Aydın 2000), oldukça maharetli oldukları akrostiş tarzı şiir yazmayı gazeteden öğrendiklerini belirtmektedirler.

İletişim çağında âşıkların vücuda getirdikleri ürünlerle çok geçmeden iletişim araçlarının yardımıyla kitle karşısına çıkmaları onlara şöhret duygusunu yaşatmakta ve bu duygu onların daha çok ve daha iyi eserler vermesi için kamçılanmasını sağlamaktadır. Zira âşık gündemde kalabilmek için çıktığı programlarda sürekli yeni şiirler okumak zorundadır. Bu ise âşıkların üretim hızını artırmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının ozanlık geleneği üzerindeki etkileri bu kadarla sınırlı değildir. Görüşme imkanı bulabildiğimiz âşıkların çoğu (Günbulut 2000; Namlı 2000; Kurt 2000; Doğan 2000; Altunsoy 2000; Aydın 2000; Ozan 2000; Altay 2000; Güler 2000) iletişim araçları vasıtasıyla yayınlanan veya yayılan eserlerine başka âşıklar tarafından sahiplenildiğini dile getirmektedirler. Bu sebeble kimi âşıklar (Namlı 2000) yayınlanmamış şiirini televizyon programlarında asla okumadıklarını belirtmektedirler.

Televizyon programına çıkan Sivas yöresi âşıklarının bir kısmı, televizyon programlarının âşıkların aralarını açtığını belirtmekte ve bu durumun da âşıkların saza ve söze karşı soğumasına yol açtığını ifade etmektedirler. Hatta Kul Fani (Güler 2000) bu yüzden sazı sözü iki yıl bıraktığını belirtmektedir.

Âşıkların topluca çıktığı televizyon programlarında sunucunun taraflı (!) davranması, kimi âşıkların (Doğan 2000) bir daha televizyon programına çıkmama kararı vermesine sebep olmakta kimilerinin de (Günbulut 2000) program sunucusunu iğneleyen şiirler yazmasına neden olmaktadır. Örneğin bir televizyon programına sadece saz çalabilen âşıklar davet edilince bir âşığımız (Kurt 2000), bu durumu yeren bir şiir yazdığını söylemektedir. Programda okuduğu şiirin beğenilmemesi üzerine bir daha aynı tarzda şiir yazmamaya özen gösteren ozanlarımız da (Doğan 2000) mevcuttur. Bunlar, iletişim araçlarının, kimi âşıklara yeni şiirler yazdırabildiğini, kimilerine de bazı tarz şiirleri yazmayı artık bıraktırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak iletişim araçlarının, ozanların eserlerinin hem muhtevasında, hem yapısında, hem de icra şeklinde ve bağlamında hatırı sayılır değişiklikler yaptığı söylenebilir.

Notlar ve Açıklamalar

- ⁺ Bu çalışma Geleneksel 2. Ozanlar Haftası Etkinlikleri çerçevesinde, Kültür Bakanlığının katkılarıyla 13-14 Ekim 2000 tarihinde Ankara’da düzenlenen sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.
- ^{*} Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü SİVAS
- ¹ **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara 1988, 186.
- ² İletişim ve iletişim kuramları hakkında ayrıntılı bilgi için John FİSKE (1996)’e müracat edilebilir.
- ³ Bizim kitaptan kastedtiğimiz elbetteki matbaa teknolojisinin ürünü olan eserlerdir. Zira el yazması kültürünün ortaya koyduğu kitaplar, oldukça fazla zaman ve emek sarfiyatını gerektirdiği için çok uzun zamanlarda ve sınırlı sayıda üretilmişler ve matbaadan çıkan kitapların yaptığı açılımları toplum üzerinde gerçekleştirememişlerdir.
- ⁴ Sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarının özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Ong 1995).
- ⁵ Âşıkların sözlü kültür ortamında sanatlarını icra ettiği yerler hakkında ayrıntılı bilgi için Özkul Çobanoğlu (2000: 197-210)’nun çalışmasına müracât edilebilir.
- ⁶ Âşıklık geleneği ve rüya motifi hakkında ayrıntılı bilgi için Umay Günay’ın (1992) çalışmasına bakılabilir.

- ARSLAN, Hüsamettin. 1992. **Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ALTAY, Yavuz. 2000. Âşık Erkanî (Sivas 1960) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas’ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- ALTUNSOY, Zeki. 2000. Âşık Hayalî / Hayaloğlu (Ağrı 1953) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas’ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- AYDIN, Binali. 2000. Âşık Cefâî (Sivas 1958) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas’ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- BEN-AMOS, Dan. 1997. “*Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru.*” (Çev: Metin Ekici), **Millî Folklor**, 33: 74-87.
- BOYRAZ, Şeref. 1992. “Âşıklar Yatağından Genç Bir Ses.” **Kızılırmak**, 1: 19-21.
- BOYRAZ, Şeref. 2000. “Türk Halkbiliminin Yazılı Kaynakları Olarak Melhemeler.” Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış doktora tezi).
- ÇOBANOĞLU, Özkul. 1999a. **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. 1999b. “*Elektronik Kültür Ortamında Âşık Tarzı Şiir Geleneği Bağlamında Çukurova Âşıkları Üzerine Tespitler.*” **III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)**. Adana: Adana Valiliğince Yayınlanmıştır, 246-253.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. 2000. **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DOĞAN, Esmani. 2000. Âşık Esmani (Sivas 1944) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas’ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- DOĞAN, Şerife. 2000. “Âşık Ali Doğan.” Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (Basılmamış mezuniyet tezi).
- DUNDES, Alan. 1998. “*Halk Kimdir.*” (Çev: Metin Ekici), **Millî Folklor**, 37: 139-153.
- DURA, Cihan. 1990. **Bilgi Toplumu**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- FİSKE, John. 1996. **İletişim Çalışmalarına Giriş**. (Çev: Süleyman İrvan), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GÜLER, Mahir. 2000. Âşık Kul Fani (Sivas 1960) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas’ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- GÜNAY, Umay. 1992. **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNBLUT, Ahmet. 2000. Âşık Sefil Selimî (Sivas/Şarkışla 1933) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas’ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- KORKMAZ, Zeynep. 1992. **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK Yayınları.

- KURT, Gazi. 2000. Âşık Kul Gazi (Sivas/Şarkışla 1934) ile 3.10.2000 tarihinde Sivas'ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- NAMLI, Abdülkadir. 2000. Âşık İsmetî (Sivas 1934) ile 8.10.2000 tarihinde Sivas'ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.
- ONG, Walter J.. 1995. **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi**. (Çev: Sema P. Banon), İstanbul: Metis Yayınları.
- OZAN, Hacı. 2000. Âşık Gafilî (Sivas/Şarkışla 1934) ile 7.10.2000 tarihinde Sivas'ta Şeref Boyraz tarafından yapılan görüşme.